

Izvorni znanstveni rad
UDK: 821.163.42:821.13}.091:398
Prilmljeno: 3.8.2013.

METAFORA LJEPOTE GRADA DUBROVNIKA I GRANADE KAO SLIKA UTJECAJA PJESNIŠTVA ORIJENTALNOG DRUGOG U HRVATSKOJ BUGARŠTICI *PRIJATELJ DUBROVČANOM* I U ŠPANJOLSKOJ ROMANCI *ABENÁMAR*

SIMONA DELIĆ

SAŽETAK: Članak donosi komparativnu analizu dviju usmenih tradicijskih pjesama iz hrvatske i španjolske tradicije. Iako ih dijeli više od dva stoljeća od trenutka objavljivanja (oko 1550. i kraj 17. stoljeća), povezuje ih tipološki blisko poetiziranje povijesti, utemeljeno doduše na zajedničkom “mentalitetu granice”, susreta Križa i Polumjeseca. Taj je realizam ipak zasjenjen lirskim opisom ljepote grada, Granade, odnosno Dubrovnika. Članak ističe upravo tu lirsku značajku ovih pjesama i njihov metaforički potencijal kao poveznicu među njima, za razliku od epskih usporedbi hrvatske i španjolske usmene tradicije koja je prevladavala u književnoj znanosti 19. stoljeća (Franjo Marković, Ante Tresić-Pavičić), sve do “lirskog obrata” u folklorističkim zapisima Olinka Delorka i Maje Bošković-Stulli u 20. stoljeću i novijih komparativističkih radova autorice ovoga rada o tim dvjema tradicijama. Mišljenja smo da se i metaforika hrvatske pjesme možda može pripisati utjecaju usmenog pjesništva orijentalnog Drugog (muslimanskog, židovskog).

Ključne riječi: Španjolska, Hrvatska, romancero, tradicijska balada, metafora

Keywords: Spain, Croatia, Romancero, traditional ballad, metaphors

Uvodna razmatranja

Ono što prije svega povezuje lijepu španjolsku romancu *Abenámar* i hrvatsku bugaršticu *Prijatelj Dubrovčanom* njihov je bajkoviti karakter, zbog kojega je

Simona Delić, viša znanstvena suradnica u Institutu za etnologiju i folkloristiku. Adresa: Institut za etnologiju i folkloristiku, Šubićeva 42, 10000 Zagreb. E-mail: simona@ief.hr

jednu antologiju usmenih balada glasoviti hrvatski folklorist i prevoditelj Olinko Delorko romanističkih obzora i naslovio *Zlatna jabuka. Hrvatske narodne balade i romance* (1956). Ono što upada u oči romantičnom čitatelju, koji pred očima ima pjesničko bogatstvo španjolskih romanci i njihove romantične prijevode jednog Lockhardta ili slovensko-hrvatskog pjesnika Stanka Vraza, nije genetska srodnost, kakva doduše postoji među mediteranskim pjesništvima. Istina je da su balade i duže pripovjedne pjesme o čarobnim lađama ili o djevojkama Amazonkama raširene duž cijelog mediteranskog bazena, prodirući ponekad duboko i u kontinentalno zaleđe, pa je nedvojbeno i između ovih dviju mediteranskih tradicija dolazilo do posrednih ili neposrednih kulturnih kontakata i usmenih prijevoda. Obje ove pjesme privlače pozornost svojim veličanjem bajkovite ljepote dvaju gradova na rubovima Sredozemlja.

Tako ove pjesme o ljepoti dubrovačkih kula, Konavoskog polja, župe Žrnovice ili dvoraca Alhambre, vrtova Generalifea ili Crvenih kula rasprostiru svoju filigransku čipku stiha u versificiranom udvornom dijalogu koji vode elitni sugovornici, kralj Don Juan i njegov neimar, Abenámár, te dubrovački plemić, imenom Jakov Marušковиć, i turski sultan.

“(..) A čuo sam, Jakobe, družu su mi povidjeli,
Vlasteline mladi;
Da ste grada Dubrovnika drugijem gradim’ ogradili,
Da ste posred grada lijepu kulu sagradili,
Vlasteline mladi;
Ja sam čuo, Jakove, družu su mi kazovali,
Da imate, Jakobe, lijepo polje konav’osko,
Da je polje konav’osko vele čudno i široko,
Tuj će biti, Jakobe, konjim’ mojim trkalište
Vlasteline mladi!
Još sam čuo, Jakobe, družu su mi kazovali,
Da imate, Jakobe, lijepu župu Žrnovicu,
I u župi Žrnovici zadovoljne hladne vode.” (...)¹

¹ Baltazar (Baldo) Bogišić, *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*. Biograd: Državna štamparija, 1878: 222-225.

Zadivljenost ljepotama grada u španjolskoj romanci glasi ovako:

“(...) *¿qué castillos son aquellos, altos son y reluzían?*
— *El Alhambra era, señor, y la otra la mezquita;*
los otros los Alijares, labrados a maravilla:
el moro que los labrava cien doblas ganava al día,
y el día que no las labra otras tantas se perdía;
y otro era Generalife, juerta que par no tenía;
el otro Torres Bermejas, castillo de gran valía. (...)”²

“... kakvi li su ono dvorci, tako blještavo odsijavaju?
- To je Alhambra, gospodaru, a do nje džamija;
zatim se vide Alijares, tako vješto isklesani:
Maurin koji ih je klesao, dobivao je stotinu dukata na dan,
a kad ih ne bi klesao, isto bi toliko novaca gubio;
a malo dalje je Generalife, vrt kakvom nema premca;
a malo dalje Torres Bermejas, kule kojima nema premca.”

U ovom članku željeli bismo podcrtati afirmativne aspekte “mentaliteta granice”, divljenja prema Drugome i drukčijem, s obzirom da su naši pjesnički sugovornici predstavnici Križa i Polumjeseca, u dvjema sredinama u kojima su interkulturalna prepletanja tijekom renesanse dala neka od najvećih dostignuća u umjetnosti, arhitekturi i književnosti.³ Naša je teza da u ovim pjesmama feudalna služba koja se u njima tematizira zamjenjuje ljubavnu službu za koju se specijaliziralo pisano udvorno i petrarkističko pjesništvo, ali čije tragove nalazimo i u brojnim usmenim romancama u obje tradicije. U hrvatskoj bugarštici nema spomena ljubavne kazuistike pjesništva udvorne ljubavi. Umjesto dokaza vjernosti gospi, nailazimo na dokaze koje podanik iskazuje gospodaru, kralju ili plemiću.⁴ U našim pjesmama vazalska služba arhitekta, odnosno poklisara, ima dodatna

² Ginés Pérez de Hita, *Guerras civiles de Granada*. Madrid: El Museo Universal, 1985: 35-36.

³ Ron Barkai, *Cristianos y musulmanes en la España medieval: el enemigo en el espejo*. Madrid: Ediciones Rialp, S.A., 1984.

⁴ Ramón Menéndez Pidal, *Islam y cristiandad. España entre dos culturas*, sv. 2, ur. Alvaro Galmés de Fuentes. Málaga: Universidad de Málaga, 2001: 593. Vidi i: Tomislav Skračić, *Trubadur i njegov slušatelj. Lirika trubadura u uvjetima usmene izvedbe*. Dubrovnik: Matica hrvatska - Ogranak Dubrovnik, 2013.

simbolička značenja: udvorne službe njegovanja književnosti. Iako u pjesmama ne prestaju titrati ni realna povijesna značenja s realnim identitetima pjesničkih glasova, vjerujemo da bi se španjolska romanca, pored svoga udvornog karaktera, mogla pročitati i kao neka srednjovjekovno-renesansna knjiga "Priča iz Alhambre" Washingtona Irvinga.⁵ S druge strane, spominjanje španjolskoga kralja u bugarštici *Prijatelj Dubrovčanom* moglo bi se protumačiti i ranom modom imitacije petrarkističkog pjesništva na dvije obale Sredozemlja, u Dubrovačkoj Republici i u Španjolskoj. Da je pučka publika još uvijek bila dorasla udvornim sadržajima koncem 18. stoljeća u Dubrovniku, ne svjedoči samo ranije *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, nego i ova bugarštica.

Razumijevanje mudrosti i vještine anonimnih, vjerojatno aristokratskih tvoraca ovih pjesama, pokazat će interpretacija karakterne kazuistike pjesama. No, prije no što se upustimo u to, željeli bismo istaknuti dugu pjesničku tradiciju divljenja "sjajnim i blistavim palačama" u koje se ne smije izravno ni pogledati, a koje podsjećaju na mit o Dedalu i Ikaru.

Simbolika grada u pjesmama: "sjajne palače" Alhambre i Dubrovnika

U knjizi *Kultura renesanse u Italiji* Jakob Burckhardt se dotaknuo pitanja književne prozopografije, koja se u doba renesanse individualizira rame uz rame s nastankom biografija.⁶ Opis "sjajnih palača" Alhambre u romanci *Abenámár* može se, naravno, shvatiti samo kao metafora, budući da stih pjeva kako su kameni zidovi od ciglice "blještali". Možda je riječ i o sinegdohi efekta koji su španjolskim podanicima proizvodile keramičke pločice kojima je bila prekrivena Alhambra u vrijeme kad je sastavljena ova romanca, a koje su zamijenile veličanstveni dojam cijeloga dvorca.⁷ Ta metafora ima ponderativni ton i prenosi "divljenje ne samo prema onome što se vidi, nego i prema onome što je unutra". A moglo se znati kako izgleda unutrašnjost Alhambre ne samo u doba kad je Pérez de Hita uključio romancu u svoje *Guerras civiles*, nego i u doba prije osvajanja Granade, na temelju kontemplacije kraljevskih odaja izgrađenih u Kraljevini Granadi, ali osobito zahvaljujući bogatoj pjesničkoj tradiciji.

⁵ Washington Irving, *Tales of the Alhambra*. León: Everest, 2008.

⁶ Jakob Burckhardt, *Kultura renesanse u Italiji*. Zagreb: Prosvjeta, 1997: 308.

⁷ Fernando Díaz Esteban, »'Altos son y relucían': La lejana tradición oriental de los palacios relumbrantes.« *Revista de Filología Española* 49 (1966): 301-302.

Vrijedi se još zaustaviti na ovom iznimnom radu Fernanda Díaza Estebana koji prati tradiciju “visokih i blistavih” palača sve do spjeva o Gilgamešu u kojem se nalazi spomen na “blještavo mjesto u kojem stanuju bogovi, vrt čije je drveće posuto dragim kamenjem i gdje se nalazi blistava planina”. Spoj tih koncepata svjetlosti, božanstva i planine postat će tradicija koja će se iz Mezopotamije raširiti po mediteranskim obalama. Sjajne palače u ovozemaljskom i onozemaljskom životu nalazimo u najrazličitijim djelima kao što su Apulejev *Zlatni magarac*, ili u pričama okupljenima u *Tisuću i jednoj noći*, ili u židovskim mističnim spekulacijama (*Zohar*). Židovi i Arapi odigrali su važnu ulogu u reinterpretaciji blistavih palača koje su, od božanske rezidencije, počeli označavati kao “fantastične palače duhova ili legendarnih kraljeva, palače koje su kasnije poslužile kao *tertium comparationis* u pohvalama stvarnim palačama; ponekad su i arhitekti gradili palače koje su nastojale imitirati književni model.”⁸ Osim toga, to nije prvi put da se Alhambra opisuje slikom “blistavih palača”. Već je u 11. stoljeću židovski pjesnik Solomon ibn Gabirol sastavio jednu pjesničku kompoziciju na hebrejskome, o palači koju je navodno sagradio židovski vezir Kraljevstva Granade, Jose ben Nagrella. Ističe “palaču koja se ističe nad svim drugima u okolici / optočenu dragim kamenjem”. Kupola te palače “čini se Solomonovim baldahinom / koji visi na stropovima soba / koja se okreće i rotira poput safira i bisera”. A ideja da je “Alhambra poput palače kralja Solomona, nešto prekrasno i prozirno” nalazi se i na jednom natpisu koji je u samoj Alhambri: *Mira ese palacio de cristal. Cualquiera que lo mire, / pensara que es un cuerpo de cristal* (“Pogledaj ovu staklenu palaču. / Tko god je pogleda, / pomislit će da je od stakla”).

Karakterna kazuistika likova: prepletanje povijesti i pjesništva

Različiti aspekti likova u baladama stvaraju baladni zaplet. Tako, primjerice, u mediteranskoj baladi o “Plemenitoj pastirici” do izražaja dolazi tematski aspekt plošnih likova. Međutim, mimetički aspekt lika potisnuo je u drugi plan tematski aspekt u romanci *La muerte ocultada* i u bugarštici *Kraljević Marko i brat mu Andrijaš*: strah od smrti i imperativi obiteljske ljubavi pridonijeli su da se likovi različitih obiteljskih uloga prikažu kao likovi čiju zaobljenost ne uspijeva izbrisati čak ni umjetno produljenje vijesti o smrti, s obzirom da je

⁸ F. D. Esteban, »Altos son y relucían»: La lejana tradición oriental de los palacios relumbrantes.«: 312-314. Autor spominje i jedno neobjavljeno djelo Paula Franka o arhitektonskim fantazijama iz zapadnjačke srednjovjekovne tradicije.

baladni sadržaj predstavljen na snolik način. U povijesnim baladama koje ćemo sada analizirati tematski aspekt lika prepleće se s mimetičkim aspektom. Te se pjesme jasno razlikuju od uobičajene dinamike zapleta te skupine balada i romanci, u kojima protivnici, sukobljeni na bojnome polju, dijele barem jednu od karakterističnih osobina: pripadnost različitim konfesionalnim grupama, Turcima ili Maurima, i kršćanima. Povijesni zapleti u toj skupini balada ne zaslužuju epitet “povijesni” samo zato što pripovijedaju stvarne ili povijesne događaje, nego i zato što oblikuju kauzalni niz događaja, a, naravno, i zato što, pokušavajući im pripisati neko značenje, najčešće ne izazivaju sumnju u pripovjedačevo motrište. Štoviše, pripovjedač, koji je u baladama najčešće introvertiran, ponekad se ponaša kao navijač, otvoreno podupirući članove svoga tabora. To se osobito ističe u baladama koje pripovijedaju o stvarnim povijesnim bitkama ili o vojnim sukobima između različitih tabora. Tematski aspekt likova može postati toliko dominantan da se afirmira tijekom cijele naracije: u atribuiranju protivnika, u eksplicitnim pripovjedačevim komentarima, utječući ponekad čak i na rasplet balade. U baladi *Prijatelj Dubrovčanom* i u romanci *Abenámar* tematski aspekt utječe na rasplet odabirom slika i pripovjednih komentara. Likovi u ovim pjesmama otkrivaju visoki stupanj senzibiliziranosti i razumijevanja svijeta protivničkog tabora. Ponekad se ovaj mimetizam može tumačiti kao potporan tipološkom aspektu, jer se predstavljanje likova udaljava od “povijesne vjerodostojnosti”, a likovi ionako predstavljaju simboličke forme stvarnosti, subjektivne koncepcije odnosa prema romantički koncipiranom orijentalnom Drugome. Međutim, kad se opisuje oduševljenje koje na različitim konfesionalnim stranama izaziva ljepota grada - a taj se motiv pojavljuje u obje pjesme, u čemu prepoznajemo koincidenciju narativnih modela tih balada u “mentalitetima granica” - tada u prvi plan dolazi mimetički aspekt lika. Muslimanskim i kršćanskim likovima zajedničko je divljenje prema ljepotama gradova. To ima za posljedicu činjenicu da tematski aspekt protivnika nudi mnogo pozitivniju sliku orijentalnog Drugoga.

Redaktori dubrovačkog rukopisa, u kojem se nalaze dvije jedine nama poznate verzije bugaršice *Prijatelj Dubrovčanom*, vjerojatno su bili u pravu kad su rukopis započeli citatom u kojem se ističe da pjesničke pripovijesti o kraljevima, vitezima i drugim velikim junacima “nisu uvijek najvjerodostojnije”.⁹

Rukopis je datiran *Ragusa, 1758*, iako se sastoji od različitih zbirki koje su, prema Bogišiću, sastavljane od kraja 17. sve do sredine 18. stoljeća. Baltazar Bogišić

⁹ B. Bogišić, *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*: 129.

prepoznao je u rukopisu 11 redaktorskih ruku. Bugarštica *Prijatelj Dubrovčanom* nalazi se u prvom dijelu rukopisa, kao dio zbirke koja se pripisuje Đuru Matteiju, svećeniku koji je preminuo u Rimu 1728. godine. Mattei je vjerojatno tu baladu zabilježio koncem 17. stoljeća zajedno s 13 drugih balada “dugoga stiha” koje se nalaze u njegovoj zbirci.¹⁰

Svi elementi zapleta, opasno poslanstvo ili misija dubrovačkog poklisara na sultanovu dvoru, podsjećaju na različite elemente povijesti delikatnih i promjenljivih odnosa Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva, te druge velike imperijalne sile na Mediteranu 16. i 17. stoljeća, španjolske Krune.¹¹ Ali, slike i sadržaj pjesme suviše su neodređeni da bismo zaplet identificirali s nekim konkretnim povijesnim događajem koji je mogao poslužiti kao temelj pripovijedanja. Uvedemo li u usporedbu španjolski romancero, možemo primijetiti da je znanost pokazala da romancero može sačuvati i najsitnije povijesne detalje (primjerice, ime liječnika princa Don Juana u romanceru o smrti princa).¹² Prema Paulu Bénichouu, glasovitom stručnjaku za hispanski romancero, povijest je “samo polazište za tradicijsku poetizaciju”.¹³ Nastavljajući se na folklorističku tradiciju pisanja Olinka Delorka, koji je rado isticao bliskost upravo hrvatskog tradicijskog pjesništva španjolskom usmenome pjesništvu, možemo primijetiti da poetizacija usmenog pjesničkog diskurza ne mora biti protivna upletanju najsitnijih povijesnih pojediniosti, što pokazuje i bugarštica *Prijatelj Dubrovčanom*.¹⁴

Formula o “lijepoj čestitoj gospodi” koja su “od jutra do prava podna” vijećala koga će poslati sultanu na predaju harača, trag je stvarne prakse dubrovačkog Senata s dugotrajnim biranjem poklisara iz redova plemstva za slanje u tu delikatnu misiju koja će potrajati od 1458. sve do 1808. godine, i to slanjem poklisarske družbe u Istanbul (najčešće), ili u neko drugo središte Osmanskog Carstva (Beograd,

¹⁰ Za detaljan opis rukopisa koji je sâm Bogišić, erudit, filolog, sociolog i etnograf, prvi put pokazao učenoj publici koncem 19. stoljeća, vidi: B. Bogišić, *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*: 126-135.

¹¹ O povijesnoj vjerodostojnosti pjesme i njezinoj pjesničkoj transpoziciji pisala sam i u svojoj doktorskoj disertaciji: Simona Delić, *Žanr balade na Mediteranu: književnoteorijski i književno-antropološki aspekti hrvatske i španjolske usmene tradicije u XX. stoljeću*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2004.

¹² Diego Catalán, *Arte poética del romancero oral. Parte 2a. Memoria, invención, artificio*. Madrid: Siglo veintiuno editores; Fundación Ramón Menéndez Pidal, 1998: 35-107.

¹³ Paul Bénichou, *Creación poética en el romancero tradicional*. Madrid: Editorial Gredos, 1968: 61-68 i dalje.

¹⁴ Diego Catalán, *Arte poética del romancero oral. Parte 1a. Los textos abiertos de creación colectiva*. Madrid: Siglo veintiuno editores; Fundación Ramón Menéndez Pidal, 1997.

Jedrene ili Plovdiv).¹⁵ Samo ime plemića Jakova Maruškovića nije zabilježeno u povijesnim dokumentima Državnog arhiva u Dubrovniku, ali opće je mjesto usmenog pjesništva osebujna onomastika, što potvrđuju i imena drugih likova u pjesmi.¹⁶ Prema Vinku Foretiću i drugim povjesničarima, Dubrovčani su našli uspješnu formulu suživota s Visokom Portom: dogovor koji im je omogućavao slobodnu trgovinu po Mediteranu i ubiranje poreza u vlastitoj luci, a nije ih prisiljavao da sudjeluju u osmanskim vojnim pothvatima niti je dopuštao ulazak turskih vojnika unutar zidina grada.¹⁷ Kako je cijena ove teško stečene slobode bio upravo harač, ne treba čuditi što se balada koncentrira baš na ovo delikatno pitanje vanjske politike Dubrovačke Republike, osobito zato što je Dubrovnik nerijetko pokušavao pregovarati o iznosu harača, koji su razni sultani povećavali ili smanjivali, pokušavajući istodobno produljiti rok predaje harača. U drugoj polovini 17. stoljeća, u vrijeme kad je zabilježena balada, Porta je imala sve manje strpljenja za dubrovačku diplomaciju.

Koliko nam je poznato, ova bugarštica nije ušla u usmenu tradiciju, nego je ostala u dva zapisa koji su, kao i cijela Bogišićeva zbirka bugarštica, doživjeli dugu tradiciju čitanja najrazličitijih slojeva publike.¹⁸ Formula ili metafora ljepote grada Dubrovnika, stavljena u usta sultanu, omogućuje da se jedan sloj događaja opisanih u bugarštici smjesti na sâm početak odnosa s Portom, koncem 15. stoljeća, kad se harač još uvijek eufemistički nazivao "darom". Divljenje gradu iz usta sultana tada je renesansno otkriće egzotičnosti i divljenja prema orijentalnom Drugome, iako ne prestaje naznačivati pregovaračku umješnost sultana u pregovorima s dubrovačkim poklisarima.

Protokol opisan u bugarštici također ostavlja mjesta dvoznačnosti. Česta formula ovih balada dugoga stiha, s međusobnim naklonom likova prilikom susreta, čine ovaj protokol manje rigidnim i ceremonijalnim od opisa koji su donijeli povijesni dokumenti. Ipak, ne bismo bili skloni bugaršticu tumačiti

¹⁵ Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istambulu*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003: 49.

¹⁶ Zahvalna sam Nenadu Vekariću na sugestiji da je "Jakov Marušković... gotovo sigurno Jakov (Jaketa) Palmotić, dubrovački poklisar i autor *Dubrovnika ponovljenog* u kojem (je) opisao svoje poklisarsko putovanje..." (e-mail upućen autorici 3. prosinca 2013).

¹⁷ Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, prvi dio. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980: 202 i dalje.

¹⁸ Maja Bošković-Stulli, »Bogišićev prinos poznavanju usmene književnosti.«, u: *Bogišić i kultura sjećanja. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića*, ur. Josip Kregar, Vlaho Bogišić i drugi. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011: 194-201.

kao doslovno prepričavanje epizode iz diplomatske povijesti Dubrovnika ni napuhavati identitet plemića-poklisara Jakova Maruškovića u svojevrsnoga dvostrukog špijuna samo zato što je u pjesmi prisutna i formula vjernosti španjolskoj Kruni.¹⁹ U tom smislu, ova bugarštica je na jednoj razini također sačuvala i najmanje povijesne detalje. Ali bajkovitost opisa ljepote grada, svečanost ceremonijala, sprečava nas da cijeli zaplet protumačimo kao neku transpoziciju neuspjele poklisarske misije, odbijanja sultana da mu se drugi put poljubi prsten čime je nekoć završavao ceremonijal predaje harača. Dotjeran pjesnički jezik bugarštice isto tako nas odvaja od mogućnosti da formulu odanosti španjolskoj Kruni protumačimo doslovno, iako su i takvi trenuci zabilježeni u složenom mozaiku odnosa Dubrovačke Republike s mediteranskim silama.²⁰ Formulu spominjanja odanosti španjolskome kralju tako bismo radije protumačili metaforički, s jedne strane kao odanost Porti u pokušaju da se ispregovara zaštita od mletačkih upada. S druge strane, ako cijeli zaplet balade protumačimo metaforički, književna moda petrarkiziranja koju su među prvima preuzeli upravo španjolski i dubrovački petrarkisti, a koja je u sebi interiorizirala i modu multikulturalne udvorne ljubavi s *Golubičjim đerdanom* Ibn Hazma od Córdoba na značajnom mjestu, gotovo da je glas Jakova Maruškovića za odmak od izravne imitacije petrarkizma, a za modu petrarkiziranja popularnu u Španjolskoj, kao i u Dubrovačkoj Republici. Tako se bugarštica *Prijatelj Dubrovčanom* gotovo doima kao programatski glas usmenog pjesnika-barda. Na drugoj razini, s obzirom na oduševljenje s kojim “lijepa dubrovačka gospoda” dočekuju poklisara povratnika, odmičući se od povijesne vjerodostojnosti činjenica s obzirom da je dubrovački Senat kod ubiranja harača vrlo strogo vrednovao uspjeh misije predaje harača, “književna publika” ili “lijepa dubrovačka gospoda” zacijelo su bila jako zadovoljna zbog opreza Jakova Maruškovića prema tumačenju modusa “prezira” sultanova govora, zbog čega bježi u sigurnost zidina da bi dobio potvrdu svoje misije. To i opet potvrđuje programatski karakter pjesme, koja instinktivno uvodi pojam zumthorove usmenosti u književnu publiku i tradicije, usmene ili pisane, kao vrhunaravne ovjerovateljice prosudbi. Na sličan način španjolska romanca *Abenámar* programatski izjavljuje ljubav ljepoti “orijentalnih” lirskih oblika pjesništva. Najpoznatiji oblici, *zéjel* i *muwashaha*, oblikuju se kao dijalozi drage i dragoga, dijalozi koji ponekad ostaju tek monolozi,

¹⁹ Mirjana Polić Bobić, »Španjolska tajna služba u Dubrovačkoj Republici u XVI. stoljeću i uloga španjolskog povjerenika Marina Zamanje u njoj.«, u: *Tajna diplomacija u Dubrovniku u XVI. stoljeću*, ur. Mirjana Polić Bobić. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2011: 86-93.

²⁰ Svjetlan Berković, *Diplomacija Dubrovačke Republike. Diplomacija i povijest*. Dubrovnik: Urban-Media, 2009.

neizrečene refleksije o ljepoti i savršenstvu ljubljenoga ili ljubljene, maksimalan srednjovjekovni izraz multikulturalne ljubavi koji je naposljetku “zarazio” i sâm petrarkizam.

Naravno, na doslovnoj povijesnoj razini španjolska romanca *Abenámar* mnogo izravnije i nedvosmislenije progovara o kršćanskom oduševljenju maurskom arhitekturom. Na umjetničkoj razini, ova pogranična romanca uvodi metaforu “zaručnice”, također orijentalnog porijekla jer je u srednjem vijeku opsjedani grad često viđen kao zaručnica na koju pretendira osvajač.²¹ Suprugom arapski pjesnici nazivaju gospodara neke zemlje u to doba, i to poglavito u Španjolskoj.

Don Juan, oduševljen vizurom grada, razgovara s njim kao sa zaručnicom:

*Granada, si tú quisieses,
contigo me casaría.
Daréte en arras y dote,
a Córdoba y a Sevilla.*

Granada, ako ti želiš,
vjenčat ću se s tobom.
U miraz poklonit ću ti
Córdobu i Sevilleu.

Ali grad ga odbija govoreći:

Udata sam, kralju don Juan,
udata sam, nisam udovica,
a u Maurina koji me voli.
ljubav je neizmijerna.

Tako je ova romanca, prema velikom španjolskom proučavatelju romancera Ramónu Menéndezu Pidalu, rezultat utjecaja pučke maurske poezije na kršćansku.

Možda i hrvatska bugarštica predstavlja odjek turske pučke poezije u sultanovu komplimentu Gradu, nakon čega se ne glasa Grad kao zaručnica, nego pripovjedačev glas poklisara koji brani “čast i sram” Grada koji i dalje ostaje “otvoreni i zatvoreni grad”.²² Iz Državnog arhiva u Dubrovniku doznajemo i

²¹ R. Menéndez Pidal, *Islam y cristiandad*: 621.

²² Dunja Fališevac, *Dubrovnik otvoreni i zatvoreni grad. Studije o dubrovačkoj književnoj kulturi*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.

o sudjelovanju poklisara u svakodnevnom životu Istanbula i o poklisarskoj družbi, sastavljenoj od dragomana, janičara i najčešće dvojice poklisara.²³ Ne treba zanemariti ni utjecaje obližnje muslimanske Bosne, gravitirajući uz teritorij Dubrovačke Republike koja je najveći dio vremena direktno graničila s Osmanskim Carstvom pa su dodiri s turskim pučkim pjesništvom lako zamislivi izravno ili indirektno, preko udvornog trubadurskoga pjesništva, a najvjerojatnije u prepletanju i jednog i drugog utjecaja.

Nije li i hrvatska bugarštica svojevrsno intuitivno priznanje turskog utjecaja na srpskohrvatsku usmenu poeziju, o kojoj će nekoliko stoljeća kasnije pisati Albert B. Lord?²⁴ Iako postoje i zgusnutiji baladični oblici, nalik na španjolske romance, o ovim kulturalnim kontaktima znaju također pripovijedati hrvatske bugaršdice. Tako i u ovoj bugaršnici susrećemo “skrivenu teoriju”,²⁵ iako bez aure velikih hrvatskih književnika, koja je mogla neizravno nadahnuti i hrvatske folkloriste i povjesničare književnosti.

Orijentalni utjecaji na hrvatsko i španjolsko tradicijsko pjesništvo

Kad govorimo o orijentalnom utjecaju na hrvatsko tradicijsko pjesništvo, još je mnogo velikih nepoznanica. Jedna je od njih nije li *zéjel* možda podrijetlom i iz židovskog pjesništva ili iz multikulturalnog suživota triju religija u srednjovjekovnoj Španjolskoj.²⁶ Tako primjerice, ako se složimo s tezom o hispano-arapskom podrijetlu udvornog pjesništva, prepoznajući teme udvorne ljubavi u pjesmama “na narodnu” iz Ranjinina zbornika, malo je toga poznato s formalne strane o utjecaju talijanske dvorske lirike na hrvatsko petrarkističko pjesništvo,²⁷ ili o utjecaju mediteranske lirike - a tako i arapske - na pjesme “na narodnu” koje je pretpostavio Ivan Slamnig. Ono što se čini da predstavlja tipološku sličnost hrvatskog i španjolskog tradicijskog pjesništva jesu uzajamna prepletanja utjecaja pjesništva folklornog podrijetla i pjesništva koje otkriva ideologeme i pjesničke postupke udvorne ljubavi namijenjene adresatu “dame i svete” (Octavio Paz).

²³ V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 213 i dalje.

²⁴ Albert Bates Lord, »Utjecaj turskih osvajanja na balkansku epsku tradiciju.«, u: *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca*, ur. Đenana Buturović i Vlajko Palavestra. Sarajevo: Svjetlost, 1974: 65-83. Vidi i: Munib Maglajlić, »Orijentalni utjecaj na muslimansku baladu.« *Makedonski folklor* (1983): 25-31.

²⁵ Pavao Pavličić, *Skrivena teorija*. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.

²⁶ Margit Frenk Alatorre, *Estudios sobre lirica antigua*. Madrid: Editorial Castalia, 1978.

²⁷ Tomislav Bogdan, *Ljubavi razlike. Tekstualni subjekt u hrvatskoj ljubavnoj lirici 15. i 16. stoljeća*. Zagreb: Disput, 2012.

Tu je zatim i recepcijska namjena, u usmenoj izvedbi zajednička s trubadurskim pjesništvom, ali i svojevrsna tematska zaokupljenost humoresknim temama. Pitanje je bi li se, primjerice, i za hrvatske pjesme “na narodnu” mogla primijeniti oznaka *zėjela*, kao što je to s oprezom učinjeno za kastiljsko pjesništvo. Stroga formalna struktura stiha i strofe, karakteristična za *zėjel* na kastiljskom jeziku, u formi dvostruko rimovanog dvanaesterca ima drukčiji, snolikiji oblik pjesničkog diskurza. Više dodirnih točaka može se uspostaviti na razini razvoja pjesničkih slika, dijaloga ili unošenja humorističnih elemenata. Koncept “orijentalne ljepote” prožima, vjerujemo, i te pjesme, kao i neke druge žanrove folklornog pjesništva na Balkanskom poluotoku, darujući im gotovo šamanski, sveti karakter.²⁸

Orijentalni utjecaji nisu ostavili traga samo na hrvatske pjesme “na narodnu” koje predstavljaju odmak od “čiste” usmenosti, s obzirom da je riječ o pjesmama koje su anonimni pjesnici često sastavljali po uzoru na pjesme Šiška Menčetića i Džore Držića, imitirajući njihove sastave. Tzv. Zlatareve pjesme iz Ranjinina zbornika jače se svrstavaju uz koncepte udvorne ljubavi, najavljujući i manirističke momente. U obližnjim usmenim tradicijama poznat je fenomen sevdalinki, u kontekstu kojih se također govorilo o orijentalnim utjecajima, kao što se u kontekstu balkanske usmene epike općenito govorilo o utjecaju turskih osvajanja.²⁹ U tom smislu nema dileme oko toga je li u obližnjim orijentalnim sredinama postojala usmena pjesnička tradicija, za razliku od španjolske usmene tradicije, kako možemo zaključiti prema naslovu teksta Samuela G. Armistead a koji članak o romanceru Moriska ili pokrštenih Maura naslovljuje pitanjem “Je li postojala usmena tradicija među pokrštenim Maurima?”³⁰ da bi mogao interpretirati doseg orijentalnih utjecaja u hispanskom romanceru shvaćenu kao sublimacija multikulturalne ljubavi Španjolske triju religijâ. Poznato je također i da muslimanska balada, pored svojih specifičnosti i orijentalizama, dijeli s hrvatskom tradicijskom baladom brojne zajedničke baladne tipove.³¹ U radu smo pokušali, oslanjajući

²⁸ Te sam teze iznijela u referatu »The poetic topos of feminine beauty in modern poetic tradition of European Balladry and the presence of the formula of feminine beauty in examples of *carpe diem* Petrarchist poems« na 42. konferenciji Međunarodne komisije za baladno pjesništvo - *International Ballad Commission, Kommission für Volksdichtung* od 7. do 13.10.2012. u Akyaki u Turskoj, u organizaciji Hacettepe Üniversitesi. Dio je moje knjige o petrarkizmu i usmenoj tradiciji, u pripremi.

²⁹ A. B. Lord, »Uticaj turskih osvajanja na balkansku epsku tradiciju.«: 65-83. Vidi i: M. Maglajić, »Orijentalni utjecaj na muslimansku baladu.«: 25-31.

³⁰ Tekst sam konzultirala u Arhivu Ramón Menéndez Pidal fondacije Ramón Menéndez Pidal u Madridu.

³¹ Usp. Hatidža Krnjević, *Usmene balade Bosne i Hercegovine: knjige o baladama i knjige balada*. Sarajevo: Svjetlost, 1973.

se na vlastito terensko istraživanje, razraditi i neke teze Ivana Slamniga i Samuela G. Armisteadada o utjecaju sefardskog pjesništva i na hrvatsko usmeno pjesništvo u transmisiji međunarodnih tema.³²

Dugotrajna polemika o načinu prenošenja usmene tradicije u obliku memorizacije ili improvizacije ima u ishodištu književnu tradiciju na koju se usmeno pjesništvo odnosi. Tako se pretpostavlja da se memorizirane pjesme, najčešće kraćeg stiha, oslanjaju na bliskost, čitateljsku ili usmeno-izvedbenu (žonglersku), s pisanim pjesništvom, što se reperkutira i u izboru pjesničkih tema, nizanju pjesničkih slika i složenosti pjesničkih formula. Naprotiv, improvizirane pjesme, vezane uz izvedbe uz glazbene instrumente kao što su gusle ili ljerica, vezuju se uz profesionalne plaćene pjevače. Ženske kazivačice, koje također improviziraju pjesme, a nisu profesionalne plaćene pjevačice, predstavljaju posebnu i nimalo minornu skupinu kazivačica koje su dokaz da je improvizacija povezana s konceptom orijentalne ženske ljepote prije nego s pukim formalnim nizanjem stihova iste dužine.

Bugarštica *Prijatelj Dubrovčanom* koja nam je poznata samo u dvije varijante koje se neznatno razlikuju, pripada onom tipu transmisije usmenog pjesništva koje se povezuje s memorizacijom, a tako i onim dijelom folklora koji se povezuje s poznavanjem književne tradicije. U našem slučaju one književne tradicije koja je prenijela pozitivne predodžbe Turaka, kao što je, primjerice, ovaj raskošni opis odaja turskog sultana koji je u svome *Osmanu* prenio Ivan Gundulić, opisujući scenarij predaje harača:

“Tle pokriva suho zlato,
mir sazida dragi kami,
zvijezde, mesec, sunce na to
pod sklopiše vječnijem plami.”³³

Zaključna razmatranja

Razmatrajući estetske kvalitete pjesama *Abenámar* i *Prijatelj Dubrovčanom* došli smo nehotice do njihove fenomenološke programatske naravi. Nema sumnje da je književna povijest tim pjesmama namijenila različitu sudbinu.

³² Simona Delić, *Silva Hispanica. Komparativna studija o žanru balade u modernoj hrvatskoj i španjolskoj usmenoj tradiciji*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2011.

³³ Ivan Gundulić, *Osman*: 320, kako navodi V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 72.

Romanca *Abenámar* jedna je od najviše cijenjenih i najviše prevedenih španjolskih romanci, osobito u doba europskog romantizma. No, upravo zbog toga, i zahvaljujući antologičarskom i prevoditeljskom radu Olinka Delorka, to nas ne sprečava da je upotrijebimo kao negativ fotografije bugaršice *Prijatelj Dubrovčanom*, koja je doživjela, koliko nam je poznato, samo jedan prijevod na španjolski jezik.³⁴ Sučeljene jedna s drugom, otkrivaju međusobno skrivene aspekte svoga programatskog karaktera koji ni po čemu ne umanjuju njihov značaj u pojedinim nacionalnim tradicijama, ili njihovu estetsku kvalitetu. Mjesečina se ponekad ogleda u malim jezerima, da parafraziramo glasovitu pjesmu portugalskog pjesnika Fernanda Pessoae.

³⁴ Simona Delić, *Barca Bela. El Género de la Balada en el Mediterráneo: Los Aspectos Teórico-Literarios y Literario-antropológicos de la Tradición Oral Croata e Hispánica del Siglo XX*. Saarbrücken: Editorial Académica Española (e-knjiga, tiskana knjiga), travanj 2012.

**THE INFLUENCE OF THE POETRY OF THE ORIENTAL
OTHER ON THE METAPHOR OF THE BEAUTY
OF DUBROVNIK IN CROATIAN *BUGARŠTICA* POEM
PRIJATELJ DUBROVČANOM AND OF GRANADA
IN THE SPANISH BALLAD *ABENÁMAR***

SIMONA DELIĆ

Summary

This article brings a comparative analysis of two oral poems of Croatian and Spanish tradition. Although published in different historical periods (Spanish ballad in 1550 and Croatian *bugarštica* at the end of the seventeenth century), they are connected by the similar poetisation of the history based on common 'mentality of the frontier' developed by the encounter of the Cross and the Crescent. This realism has been overcome by the lyrical description of the beauty of two cities, Granada and Dubrovnik.

Contrary to the nineteenth-century approach of F. Marković and A. Tresić-Pavičić concentrated mainly on epic elements, the author follows the folkloristic writings of Olinko Delorko and Maja Bošković-Stulli, and emphasises lyrical characteristic of these poems and their metaphorical potential as the common feature that brings these two traditions together. In the opinion of the author, the metaphorical background of the poems might be under the influence of the oral poetry of the Oriental Other (Muslim, Jewish).

